

Kiss Károly*

Az Illés székerén bibliai szöveghálózata

Szivemben már őt megtaláltam,
Megtaláltam és megöleltem
S egyek leszünk mi a halálban.

Bevezetés

Ady Endre harmadik verseskötete *Az Illés székerén*. 1908-ban jelent meg, ebben a kötetben talán a korábbinál is radikálisabban szakít magyarországi hagyományokkal, nem követte a nép-nemzeti iskola költészeti, illetve erkölcsi elvárásait. A témák és a versszerkesztés sajátosságai leginkább Baudelaire és Verlaine korai költészetére hasonlítanak; nem Ady teremtette a „műfajt”, meghonosította azt. Sok költő (bevallva-bevallatlanul) indult el a poétai pályán *Az Illés székerén* hatására. Mikor először ismerkedtem meg a kötettel, nem tudtam eldönteni, hogy aki ezeket a verseket írta, az vallásos vagy hitetlen. A válasz nem lehet ennyire egyértelmű. Ha valaki kérdőre vonja azt, amiben hisz, vajon az hitetlenség vagy csupán a megismerés kényszere ez? Ady bizonyoságot tesz róla verseiben, hogy az isteni gondviselés nem jog, hanem kiváltság. Ez vajon a keresztény tanok tagadása, vagy személyes értelmezése? Akárhogy is, a költő behatóan ismerte a keresztény vallás dogmáit és az egyház tanításait, a Szentírást naponta forgatta, teológiai és filozófiai tudásanyaga lehetővé tette a magas gondolatok befogadását, vagy akár a megteremtésüket.

Konkrét bibliai utalások a kötetben csak nagyon elvétve jelennek meg. A költő még a bibliai történetekre is csak nagyon átvitt értelemben utal, ha valaki elolvassa a verseket, ezt láthatja is. A téma megjelölése így már tárgytalannak tűnhet, de fontos megismerni Ady korántsem bibliai hitét, hiszen ez, bármennyire is eltér a szokványostól, nagyon erős és érzelmmel teli kötődés Istenhez. Van-e ember, aki megkérdőjelezheti azt, hogy ki-ki milyen módon hisz Istenben? Az irodalom (mint tudományág) feladata az elemzés, nem pedig az ítékezés. Dolgozatomhoz nem használtam fel semmilyen szakirodalmat, csupán a *Bibliát* és *Az Illés székerént*, így az elemzések egyedinek és légbőlkapottnak hathatnak. Tudom, hogy a költői folyamat kialakulásában a költő egyéni élete és a mű születésekor a költőben lejátszódó érzelmek óriási szerepet játszanak, főleg az istenes verseknél. De Adyval kapcsolatban nem találhatunk forrás értékű életrajzi művet, mert a rendszerváltás előtti életrajzok túl baloldali beállítottságúak, az alternatív értelmezések pedig túl jobboldaliak. A betagozódást elkerülendő, nem is vettem figyelembe Ady életrajzát, mert nem lehet sarkítva eldönteni, hogy igazak-e az adatok vagy a történetek, amik a költőről szólnak. De szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy egy szimbolista szer-

* A szerző a Mezőtúri Református Kollégium, Gimnázium, Szakközépiskola és Általános Iskola tizenegyedik osztályos hallgatója, a dolgozat a Ady Endre Gimnázium által kiírt országos tanulmány pályázatra készült 2011-ben.

ző életművének nem lehet egyértelmű értelmezést adni, mivel a szimbólumokat ki-ki a saját tudatalattijából táplálkozva építi fel elméjében. A szimbolizmus sajátossága az, hogy a művek keletkezésük után szárnyra kelnek, saját értelmet nyernek, és nem lehet őket sarkítva kezelni. Ahány ember, annyi értelmezés; főleg Adynál, akinek sok versében a szimbólum hasonlítottja meg sem jelenik (például *A fekete zongora*, *A ló kérdez* stb.). Összefoglalva: az én eredményeim negatív eredmények, a bibliai szöveg-hálózat hiányában csak a bibliai utalásokat és a hittételekre való rámutatást tudom elemezni.

Dolgozatomban Ady istenes költészetének sajátosságait és a bibliai utalások szövevényét vizsgálom, pontosabban *Az Illés székerén* című kötetben szereplő istenes verseket, mivel minden vers egy kis fejezet egy összetett rendszerben, amik szinte értelmezhetetlenek önmagukban, vagy legalábbis elvesztik a többletjelentésük javát.

Jézus megjelenése

Az Illés székerén első három versében Jézus megjelenése a fő tendencia. Az »*Ádám, hol vagy?*«, *Az Isten balján* és a *Krisztus-kereszt az erdőn* három olyan vers, amely a Megváltóra utal. Ady, valószínűleg tudatosan, olyan vershármassal kezdte a kötetet, amelyek az isteni entitás egyik tagját mutatják be. Jézus a keresztény vallás alapja, az egyház tanításainak legfőbb részeit az ő példabeszédeiből eredeztetik. A jézusi tan olyan hatással volt a világtörténelemre és az európai erkölcs kialakulására, mint semmi más. Nem csupán a keresztényeknek, de a mohamedánoknak és a többi világegyháznak is nagy tudású és bölcs, kiemelkedő alakja. Ady költészetében Jézus megjelenése ezekben a versekben a legmegfoghatóbb.

Az »*Ádám, hol vagy?*« első strófája az Istennel való találkozás és megbékélés élményét fogalmazza meg. Eloszlik a félelem és a kétség a lírai énből, megérkezik Isten, aki leigazza a költő ellenségeit. Ez az Isten viszont nem akar megmutatkozni még, nem akarja megmutatni, hogy konkrétan ő az, aki segít az embereken. Egy hibát azért mégis elkövet: szemét rajta felejt a költőn, aki felfedezi.

De Nap-szemét nagy szájalommal
Most már sokszor rajtam felejt.

Mire utalhat a „Nap-szem”? Jézus mondta az evangéliumokban: „Ego sum lux mundi.” „Én vagyok a világ világossága.” A világ világossága pedig a Nap. Krisztust a keresztény művészetekben mindig napkereszttel a glóriájában ábrázolták. A református templomok tornyán is azért van kakas, mert a kakas látja meg először feljönni a napot hajnalban, ő jelzi, amikor Krisztus urunk már bevilágítja a világot. A Megváltó Napként ábrázolva Isten szemét jelöli, amely mindig figyel minket az égről, mindenről tud, ami a Földön folyik. Ezen kívül a Nap az isteni gondviselés egy metaforája lehet, ugyanis az emberek életében a legfontosabb szerepet a Nap fenntartó ereje játssza: megérleli a gyümölcsöket, meleget és fényt ad stb. Isten is hasonló módon tartja fenn a világ működését, így a keresztény tanítás szerint is párhuzam van Isten, de leginkább Krisztus és a Nap közt. Jézus egyéni magatartásformája, melyet az *Újszövetség*ből ismerünk, hogy szereti az emberiséget. Könnyörög a

keresztben Istenhez, hogy bocsásson meg gyilkosainak, mert nem tudják, hogy mit tesznek. Ha valaki hitetlen, a büntetés helyett csodát tesz vele. Így nem lehet megtévesztő az, amikor Ady Istent emlegeti a versben, valójában Jézusra utal. A műben megjelenő magatartás inkább krisztusi sajátja, erre mutat rá harmadik versszak is. Már első olvasatra is meglepő a párhuzam a 471. református dicsérettel:

Fel, barátim, drága Jézus zászlaja alatt,
Rajta, bátran! Megsegít és győzedelmet ad.

Jézus egy olyan isten, aki segít a bajban, a harcokban. Segít, ha ellenségeink vannak, velünk van a csatában, elől megy, kezében a kard és a zászló. Ha az utalás nem is bibliai, a református énekeskönyv nagyon fontos része az Istentiszteleteknek, így megrendítő vallásossággal rendelkezik. Az utolsó két versszak a konkrét szeretet-élmény leírása. Jézus a költő lelkében lépked és őt keresi, „Ádám, hol vagy?” felkiáltással. Tehát Krisztus, vagy Isten, ha úgy tetszik, az első embert, az eredeti „prototípust”, a bűntelent és a készségeket keresi az emberekben. Ezért szól úgy a versben is, hogy Ádám az Endre helyett. A lírai én pedig érzelmekkel teli. A megtérés élménye mutatkozik, amikor válaszolna az ember, de nem tud, vagy mint ez esetben, nem kell. A költő úgy érzi, hogy a pusztasága léte, a szívverése válasz Jézus kereső szavára, aki (mint az evangéliumokban a pásztor, aki elvesztette a birkáját) keresi az árva lelkeket. Amikor megtér az ember, az kettős érzélem: Isten ugyanúgy rátalál az emberre, mint az ember Istenre. Viszont ez olyan erős kapcsolatot szül, hogy utána elválaszthatatlan egységet alkotnak. Az „egyek leszünk mi a halálban” kijelentés is erősíti a mondanivalót. Az ember igazán halála után egyesül Istennel, Jézussal és a Szentlélekkel, ekkor igazolódik be minden, ez az életének célja.

Az Isten balján

Az első versszakban a „gondolat” a szimbólum, ez szerepel nagy betűvel írva. Nehez kibontani ezt a szimbólumot, ugyanis ebben a strófában semmi nem utal rá.

Az Isten van valamiként:
Minden Gondolatnak alján.
Mindig neki haragozunk
S óh jaj, én ott ülök a balján.

A vers keretes szerkezete azonban sejteti, hogy mi az igazság. Mi is igazából a nagy betűvel írt Gondolat? A következő versszakok árulják el, felsorolásszerűen. A gondolat kibontása a vers, ill. a keretversszak értelmezése.

Még egy fontos dolog szerepel az első versszakban. A lírai én szembehelyezi magát Jézussal. A cím is erre enged következtetni. Az Apostoli-hitvallásban Jézus rövid jellemzése szerepel. Ebben elhangzik az „ott ül a mindenható Atyaisten jobbján” kulcsmondat, ennek ellentéte igaz a lírai énre. Az Isten balján ül, így mintegy Jézus ellentétéként jelenik meg. Ez azt jelzi, hogy a Megváltó tökéletes, teljes és befejezett életével szemben a versben beszélő nem tudja befejezni terveit, nem tudja beteljesíteni küldetését. Ez a kép más versekben is megjelenik.

Minden versszak úgy kezdődik, hogy „Az Isten”. Ezután gondolatok következnek, észrevételek Istenről. A költő ténylegesen úgy mutatja be az isteni tanokat, hogy azok minden gondolatnak az alján ott ülnek, minden földi jelenség lényegi megalkotója a Teremtő.

A második és harmadik versszak egy szerkezeti egység; lényegi mondanivalójuk, hogy Isten könyörületes és nem jön felénk, hogy a bajainkban segítsen. Elsőre azt gondolnánk, hogy e kettő kizárja egymást, de az első állítás magyarázata (ami a versszak második fele) a második gondolat megelőlegezése.

Sokáig látatlan és néma,
Csak szívünkbe ver bele
Mázsás harangnyelvekkel néha.

Az »*Ádám, hol vagy*« című versben is megjelenő kép a „Sokáig látatlan és néma”, az egész ciklusra jellemző a képek többszöri megjelenése. E két versszak értelmezése lehet, hogy Isten nincs az emberiséggel, nem segít, kicsit sem olyan módon könyörületes, mint ahogy a *Biblia* leírja. Csak akkor gondol az ember rá, ha gondjai vannak. A lírai én azonosítja magát Istennel, Istent a kinnal, a tervekkel és a csókkal, tehát ezeket is önmagával azonosítja.

A következő versszakban ezt folytatja, csupán más aspektusban. Az Isten hatalmas nagy úr – Isten a sötétség és a világosság. Mondhatni az „Alfa és Omega”. Ez a klasszikus toposz a teljesség, a kezdet és a vég metaforája. Krisztusra utal a *Jelenések könyvében* János ekképpen: „Mikor pedig láttam őt [Krisztust], leesém az ő lábaihoz, mint egy holt. És reám veté az ő jobbkezét, mondván nékem: Ne félj; én vagyok az Első és az Utolsó”.¹ Viszont a strófa második felében cáfolja Isten (Krisztus) ilyesfajta tulajdonságait, „Lelkünkbe ezredévek hozták”; következésképpen nem ő a kezdet és a vég, nem törvényszerűen létező, hanem csak az évezredek civódás és a földi siralomvölgyben eltöltött idő sanyarúsága teremtette meg elménkben az Isten és a megnyugvás képzetét.

Az ötödik versszak kérdésköre igencsak összetett. A költő szerint az Isten az egyszerűség. Az isteni egyszerűség témája a világ és a hit kérdéseinek egyik legszerkezetezőbb tétele. (Egyszerűen úgy lehetne megfogalmazni – persze a lényegi jelentésének így nagy részét elveszti –, hogy az egész nagyobb részeinél, az összetett valóságnak véges alkotóelemekből kell összetevődnie. Véges alkotóelemek összetételéből azonban nem adódik ténylegesen végtelen valóság. Az istenérvek szerint Isten minden szempontból tökéletes és ténylegesen végtelen. Tehát egyszerűnek kell lennie.) Mivel Adyt a keresztény vallás dogmatikája elrettentette a hittől, így ezt a kérdést sem erre élezi ki. A költő véleménye szerint az Isten

Unja a túlságos jókat,
Unja a nyugtalanokat
S a sokszerű nagy álmódokat.

A költő a nyugtalan és a nagy álmodó szerepében jelenik meg. Tehát a vers logikája szerint Isten unja őt, pedig a vers elején még Jézus ellentétéként jelent meg.

¹ Jel. 1,17.

Ennek a kettősségnek az eredménye a hatodik versszak. A nyitó kép a ciklusban sokszor megjelenő Isten-keresés. A többletjelentés az, hogy emiatt nem szereti a lírai ént az Úr. Az indoklás is közvetlenül a kijelentés után szerepel: a versbeli beszélő már akkor is versenyzett, incselkedett Istennel, amikor még meg sem lelte, amikor még nem hitt benne. Ez emlékeztethet a Pál-apostoli magatartáshoz, aki a keresztényeket üldözte, míg Krisztus meg nem térítette. A keretes szerkezet iskolapéldája lehetne a vers, mivel a hatodik versszak értelmezése szinte maga utána kívánja az utolsó versszakot. A költő megelőlegezi a vers elején, hogy Jézus ellentéte, mivel az Isten balján ül, és ezt a kijelentést be is igazolja a vers összetett és leíró logikája alapján. Ezt követően az utolsó versszakban pedig már értelmezésként áll ugyanaz a szöveg, ami az elején még bevezető volt.

Krisztus-kereszt az erdőn

Már a mű címében megjelenik a corpus Christi, a Krisztus-kereszt. Ez már sejteni engedí, hogy a műben is valami hasonló fog kibontakozni, és a későbbiekben látni is fogjuk, hogy egy példabeszéd a mű tengelye. Maga a vers egy húsz évvel korábbi emlék felidézése, amit a lírai én és az édesapja éltek át.

Az első versszak a témát jelöli meg és festői képekkel hangulatot fest. A feszület ténylegesen megjelenik, aminek így többletjelentése van; a kereszténység jelképe Jézus megfeszített teste, illetve a passióé. De ennek a képnek a vizsgálata csak a további versszakokban található. Ez a strófa csupán egy bevezetés és a mű témájának kijelölése, tényleges gondolatisága nincs.

A következő versszak viszont már érdekesebb dolgokat mesél el:

Az apám még vidám legény volt,
Dalolt, hogyha a keresztre nézett,
Én meg az apám fia voltam,
Ki unta a faragott képet
S dalolt, hogyha a keresztre nézett.

Mit tudunk meg ebből? Az apa vidám legényként jelenik meg, vidámságát akár a feszület látványa is okozhatja, mivel dalolt, mikor ránézett. A versbeli beszélő pedig még ártatlan, ifjú voltában szerepel ebben a versszakban. A lényeges különbség közte és az apja közt, hogy ő unja a faragott képet, viszont mégis dalol, mikor reá tekint. Tehát a lírai én gyermekkorában nem élte meg teljes szívvel a hitet. Egy másik értelmezés a „faragott kép” kifejezés miatt jöhet szóba. Mózes második könyvében a következőt olvassuk:

Ne készíts magadnak faragott képet rólam vagy bármely alkotott arról, ami az égben fönt, a földön alant és a vízben a föld alatt van. Ne borulj le előttük és ne szolgálj őket, mert én vagyok az Örökkévaló, a te Istened, a féltve őrködő Isten, aki megemlékszik az atyák bűnéről a fiakon harmadíziglen és negyedíziglen azokon, akik engem gyűlölnék.²

² 2Móz. 20:4–5

Ennek értelmében Isten nem éppen elnéző az olyan emberekkel, akik faragott képet imádnak. Konkrétan tiltja azt, hogy még akár róla is valamilyen bálványt mintázzanak. A lírai én elidegenedése a Krisztus-keresztől, vagyis átvitt értelemben a keresztény egyháztól innen is indulhat, egy gyermekkori emlékből.

Két nyakas, magyar kálvinista,
Miként az Idő, úgy röptünk,
Apa, fiú: egy Igen s egy Nem
Egymás mellett dalolva ültünk
S miként az idő, úgy röptünk.

Húsz éve elmúlt s gondolatban
Ott röptül a szánom az éjben
S amit akkor elmulasztottam,
Megemelem kalapom mélyen.
Ott röptül a szánom az éjben.

Először azt olvashatjuk, hogy a versbeli beszélő és az apa két nyakas, magyar kálvinista. Ady költészetében mindig is fontos volt a származás (*Góg és Magóg fia vagyok én*, *A Hortobágy poétája*, *Magyar messiások* stb.), a kálvinizmus megemlézése pedig a feszület kereszténységgel azonosulásának megerősítése. Érdekes, hogy a költő a mű második felére bevezet három szimbólumot. Az „Idő”, az „Igen” és a „Nem” csupán egyszer-egyszer jelennek meg, de mégis egyéni, a szavak jelentésén túlmutató jelentést nyernek. Az idő szimbóluma a legnehezebben értelmezhető. Éppannyira lehet a repülő, gyorsan elmúló életnek, mint az Isten megfoghatatlanságának a szimbóluma. Az „Igen” és a „Nem” viszont már egyértelműbb képek. Az apa „Igen”-je Isten feltétlen elfogadását, a lírai én „Nem”-je pedig az Isten megtagadását jelenti.

A ciklusban lévő folytonosságról már történt említés, de minden versnél el kell mondani, hogy a közös jegy a versekben Isten keresése, illetve megtalálása. Ezért minden versben ott van a „tékozló fiú története”, de ebben a versben a megteremtett apa-fiú hangulat miatt még erősebben. Lássuk, mit mond Lukács evangéliuma!

Az pedig monda néki: Fiam, te mindenkor én velem vagy, és mindenem a tiéd! Vigadnod és örülnöd kellene hát, hogy ez a te testvéred meghalt, és feltámadott; és elveszett, és megtaláltatott.³

Eszerint Isten jobban örül egy megtért hívőnek, mint azoknak, akik „mindig vele vannak”; a lírai én megtérése, tiszteletadása is Istennek tetsző cselekedet. A szívvel és értelemmel megélt hit jóval értékesebb, mint a feltétlen és kérdések nélküli szeretet, ezt tanította Jézus, és Ady versének is ez az értelmezése.

A ciklus „rövid” versei

Az Illés szekerén istenes ciklusa tartalmaz három rövid, de annál mélyebb igazságú verset; *Az Úr érkezése*, *A vidám Isten* és az *Álmom*: az Isten nem egymás után követ-

³ Luk. 15:31–32

keznek a versek sorában, de a mondanivalójuk és tömörségük egy csoportba sorolhatja őket. Egyik sem haladja meg a három versszakot, központi alakja mindháromnak Isten. Ady rendkívül virtuóz módon használja a magyar nyelvet, szinte pár szóból megértheti a mély gondolatokat az, aki tud magyarul. (Az efféle tömörségre és mély kifejezésre a magyar nyelv a legalkalmasabb. Ady is, követve a költőelődöket, a nyelvünk lehetőségeit kihasználva, sokszor használta a magyar nyelv ezen tulajdonságát, például az *A ló kérdező* vagy a *Kocsi-út az éjszakában* című verseiben.)

(*Az Úr érkezése*) Az első versszak a már sokszor említett képet hozza, melyben a lírai én megtalálja Istent. Amiben más a többi versben olvasható hasonló képektől, az az a motívum, ahogyan megtörténik a találkozás. A versbeli beszélő egyedül hordozza bűneit, a megváltásról szó sincs (az előző három versben felállított Krisztuskép ellentéte olvasható). Isten „csöndesen és váratlanul” lép be a lírai én életébe, átöleli őt, mondhatni átjárja lelkét, egyesül vele. A következő strófa a konkrét pillanatot további meghatározása:

Nem harsonával,
Hanem jött néma, igaz öleléssel,
Nem jött szép, tüzes nappalon,
De háborús éjjel.

Eszerint Isten nem a boldog pillanatainkban keres minket. Elkönnyelhetőek az örömmel teli órák („szép, tüzes” napok) Isten ajándékeként, de mivel a Teremtő végtelenül jóságos így nem kéri számon mulasztásunkat, amennyiben egy „háborús éjjel” örömünk lankadóban van. A „néma, igaz ölelés” az előző versszakra utal vissza, Isten szeretete a lírai én felé egyértelmű.

Mert úgy szerette Isten a világot, hogy az Ő egyszülött fiát adta érte, hogy aki benne hisz, el ne vesszék, hanem örök élete legyen⁴

Majd a harmadik versszak megint Pál történetét hozza például a lírai én megtérésére. A versbeli beszélő szemei úgy vakultak meg, ahogy Pál apostol szemei, de Isten igazi énjét, a jóságot és a megbocsájtót, csak így láthatja meg az ember.

(*A vidám Isten*) Két rövid versszak csupán eme vers, de mondanivalója annál mélyebb. Isten az élet és a halál uraként jelenik meg a versben. Mindkét versszak az olvasóknak szól, de ilyen megszólítás az irodalomban legtöbbször a szerzőt szólítja meg valójában, így itt is önmegszólítást olvashatunk. Az első versszak tényleges problémát vet fel. A keresztény tanítás egy hibájára utal a nyitó kép:

Összetévesztitek a Halállal,
Holott Ő a Halálnak is ura

A keresztény felfogás szerint a halál után, a túlvilági életben teljesedik ki az ember. Könnyen abba az értelmezési hibába eshet bárki, hogy Istent összetéveszti a halállal. A többi vallás képviselői is sokszor kihangsúlyozzák azt, hogy a keresztények fő megtérítő ereje abban rejlik, hogy a hitetleneket a pokollal ijesztgetik, a

⁴Ján. 3:16

hívóket pedig a mennyországgal hitegetik. A lírai én rendet teremtet, mikor azt mondja, hogy „Holott Ő a Halálnak is ura”. Ebből következik a vers folytatása, „akkor vagytok a közelében, / Ha kötekedtek a Halállal.”

A második versszak fordulatot hoz. Mintha az előző vers tagadása lenne. A strófában jelentkező kép kibontása rendkívül nehéz, egy értelmezése lehet az, hogy Isten a boldogokkal nem foglalkozik, sőt nem boldog Ő sem, ha a boldogok vele foglalkoznak. „Ha így szóltok: éljen az élet”, tehát nem „kötekedtek a Halállal”, akkor nem „vagytok a közelében”, és igazából csak így „[d]erít rátok s örül az Isten.” A mondanivalójában tehát ez a vers is hasonló az előzőhöz, csupán az értelmezése más, ez a versek keletkezésekor a költőben fellépő hullámzó érzések, vagy a szimbólumok kötetlensége miatt lehet.

(*Álmom: az Isten*) Talán Ady leghíresebb istenes verse. Az Istenbe kapaszkodás a nihillal szemben „divatos” gondolatkör volt a századforduló után az értelmiség körében. A versben is ez a kép az irányadó.

A lírai én életét egy antik toposszal írja le, mikor útként tekint rá. Batyuként hordozza, ugyanakkor megjárja a nihilt; a semmi útján való létet és az Istent keresést tekintti küldetésének. Erről tanúskodik az első versszak. Az „Utam: a nagy Nihil, a Semmi” utalás a lét kiürültségét jelzi, ebben a sorsban jelenik meg Isten, álom képében. A következő strófa már csupán Istenről szól. A versbeli beszélő találkozni szeretne Istennel, megtalálni, újra hinni benne, és a „bolond hitben” pedig csak ennyit szólni: Isten. A bolond hit metafora Isten befogadásának föltétlenségét jelöli, koránt sem az Istenben való hit negatív fényben való feltüntetése ez. Az újból imádkozás képe pedig már megjelent korábban is a ciklusban, a *Krisztus-kereszt az erdőn* című versben. A lírai én immár megértve Isten jelentőségét újra hozzá fordulna, de már teljesen megélt hittel. Ez megelőlegezése a harmadik versszaknak.

Nem bírom már harcom vitézül,
Megtelek Isten-szerелеmmel:
Szeret kibékülni az ember,
Mikor halni készül.

A halál képe a legszembeötlőbb. „Szeret kibékülni az ember”, amikor már a nihil is a végéhez ér, még azok is Istenhez fordulnak, akik egész életükben csak keresték. A lírai én is megtalálja „Isten-szerелеmmel”, mikor már nem bírja a harcot a halállal és a semmivel, tehát az étellel.

Így ebben a versben is ott van az Isten halállal való megegyeztetésének a képe, tehát az előző vers (ami a kötetben is épp előtte van) tényleges folytatása. Ebben a három versben Isten három különböző énjét ismerhetjük meg; a jószágost, az eltaszítót és a szabadítót. E három tulajdonság mégis összefonódik ezekben a versekben, és a mindháromban megtalálhatóak az egymásra való utalások.

Az Úr Illésként elviszi mind...

Az Illés szekereén című kötetben van három olyan vers, amikben próféták képei jelennek meg; Illés, Jónás és János különös szerepe és Ady különleges küldetéstudata

fonódnak össze ezekben. A három vers cím szerint: *Az Úr Illésként elviszi mind...*, *A nagy Cethalboz* és *Az Isten barsonája*. Ezek a versek tele vannak tüzdelve bibliai utalásokkal, így az eddigi verselemzéses formát félrehagyva, csupán a bibliai részekre vonatkozó utalásokat olvashatjuk.

A ciklus nyitóverse egyben a kötet első verse is. Egyértelműen költői program, illetve célkitűzés jelenik meg az ilyen helyzetű versekben. De ki is volt Illés? Illés próféta Isten kiválasztottja volt, a Királyok könyvének szereplője. Első megjelenésekor már látszódik az Istennel való bizalmi kapcsolat és a küldetéstudat erőssége:

Illés ezt mondta Ahábnak: Az élő Úrra, Izráel Istenére mondom, akinek a szolgálatában álllok, hogy ezekben az esztendőkből nem lesz sem harmat, sem eső, hanem csak az én szavamra.⁵

Illés történetének azonban két része van, az egyik a Királyok könyvének első részében, a másik pedig a második részében. A második történetet Elizeus meséli el Illésről. Ebben szerepel az a kulcsfontosságú momentum is, mikor tüzes szekéren a mennyországba megy. A párhuzam Ady és a bibliai történet főszereplője közt, hogy mindkettőjük kiválasztott volt és lélekben közel álltak Istenhez. A költő sorsközösséget vállal ebben a versben az „Illés-néppel”, akiknek a leírása adja a vers tengelyét. Az első versszak:

Az Úr Illésként elviszi mind,
Kiket nagyon sújt és szeret:
Tüzes, gyors sziveket ad nekik,
Ezek a tüzes szekerek.

Akiket nagyon sújt az Isten, azokat szereti? Az isteni gondviselés egyedi felfogása jellemző a költőre. Erről olvashattunk már az előző versek kapcsán is, és még ezután is szóba fog kerülni. De az efféle felfogás nem idegen a *Bibliától* sem. Jób történetében egy jámbor és Istennek tetsző életű ember sorsa és élete bontakozik ki. Jób jómódú, családja és barátai mind egészségesek, szeretetben élnek, semmiben sem szenvednek hiányt. Mindenük megvan: tisztelet, anyagi javak és az Isten közelsége. Jób nem is marad hálátlan: minden nap megköszöni ezt Istennek. A történet fordulata, hogy a Sátán és Isten egy párbeszédet bonyolítanak le a mennyekben.

Akkor az Úr így szólt a sátánhoz: Felfigyeltél-e szolgámra, Jóbra? Mert nincs hozzá fogható földön: feddhetetlen, derék ember, féli az Istent és kerüli a rosszat. A sátán azt válaszolta az Úrnak: Talán bizony ingyen olyan istenfélő az a Jób? Nem magad emeltél-e sövényt köré, háza és minden vagyona köré? [...] Csak nyújtsd ki egyszere a kezdetet és nyúlj hozzá egész vagyonához! Szavamra, szemtől szemben fog majd káromolni!⁶

Ezután Jób élete megváltozott. Egyszerre mindenét elveszette, amit Istentől kapott, de mégis hálát adott Istennek és dicsérte a nevét: „Ha a jót elfogadjuk Isten kezéből, miért ne fogadnánk el a rosszat is?”⁷

⁵ 1Kir. 17:1

⁶ Jób 1:8-11

⁷ Jób 2:10

Ennek értelmében a szóban forgó vers nyitóképe egy bibliai utalás lehet, ami újfent csak egy prófétáról szól. A próféták kiválasztottsága lehet Ady „vonzódásának” titka az efféle emberekhez.

A következő kép a „tüzes szekér”. Ez már egyértelműen Illés történetére utal. Illés élete végén, tüzes szekéren ragadtatott fel a mennyekbe. Ez volt az utolsó útja, melynek révén Istennel találkozhatott. A költő sok jelzőt használ mind a szekerekre, mind pedig az „Illés-nép”-re. A szekér: tüzes, gyors, porzik, zörög. A szekér átvitt értelemben lehet egy, a versben megjelenő másik kép értelmi síkja is: az Úr tüzes és gyors szíveket ad azoknak, akiket szeret, valójában ezek a tüzes szekerek, amik a végzetükbe viszik őket vagy felviszik őket Istenhez. Illés is ilyen, gyors és tüzes szívet kapott, küldetése az volt, hogy királyokat adjon Izrael népének, és miután Elizeust, a tanítványát felkente (így királlyá tette) befejezte küldetését, így Isten mellett volt már a helye.

És lőn, a mikor menének(ti. Illés és Elizeus) és mennén beszélgetének, ímé egy tüzes szekér tüzes lovakkal elválasztá őket egymástól. És felméne Illés a szélvészben az égbe.⁸

A vers logikája szerint a „küldetés” a közös Isten kiválasztottjaiban, ennek az ihletésnek a megnyilatkozása ez a vers.

A nagy Cethalhoz

Ebben a versben a költő Istent szólítja meg, „borzasztónak” nevezi és egy cethallal azonosítja. Ez a szimbólum Jónás történetére emlékeztethet, azonban *Jónás könyve* a Károli-féle fordítás szerint nem cethalat említ, csupán egy nagy halat. Viszont a *Septuaginta* κήτος μέγα (kétosz mega) néven nevezi, ami óriáshalat jelent, ezt a *Vulgata* fordítói (a κήτος szó miatt) cetusnak fordították, ami cethalat jelent. A modern magyar-, illetve másnyelvű *Biblia*-fordításokban felváltva olvashatunk „cethalat”, „nagyhalat” vagy „bálnát”. Elképzelhető, hogy Ady olyan fordításban olvasta a *Jónás könyvét*, ami cethalnak nevezi Jónás lenyelőjét. Viszont az megkérdőjelezhetetlen, hogy a vizsgált vers mutat párhuzamot a bibliai történettel. Az Isten a nagy Cethal a költő szerint, de a *Jónás könyvében* Isten metaforája lehet a hal, mivel a megtisztulást és a helyes útra térést hozza el.

A vers 1908-ban keletkezett, a kor szelleme más költőknél is (például Babits, Baudelaire) azt eredményezte, hogy a bibliai történetek közül a prófétai könyvek voltak rájuk hatással. Ez a jelenség a kiválasztottság-tudat miatt jelentkezett. Ezen kiválasztottak hangján szólal meg a versben a lírai én. Az első versszakban az Istenhez irányuló kérdés nagyon zaklatott és félelemmel teli.

Óh, Istenünk, borzasztó Cethal,
Sorsunk mi lesz: ezer világnak?

A kérdés magában hordozza a bizonytalanságot. A bizonytalan keresztény ember imádkozni kezd; a versszak második felétől a vers végéig egy imát olvashatunk. Az

⁸ 2Kir. 2:11

ima, mint műfaj sajátosságait hordozza a vers, ugyanis a beszélő elmondja, hogy ő mit ad az Úrnak és „cserébe” mit vár. Jónás is így imádkozik a cethal gyomrában: „A mélybe vetettél, a tenger mélyére, körülvett az áradat; örvényeid és hullámaid összecsaptak fölöttem.”⁹

Mínta felelet lenne Ady gondolata erre:

Roppant hátadon táncolunk mi,
Óh, ne mozogj, síkos a hátad.

A lírai én valójában azért imádkozik, hogy ne jusson Jónás sorsára, ne kelljen olyan nehéz próbát kiállnia.

A versben és Jónás imájában is ott a restség felismerése. Ady így fogalmaz:

S én csak két rossz, táncoló lábat
S reszkető szívet adok néked.

Míg Jónás könyve a következőképpen:

Így szóltam: Elvetettél színed elől. Bárcsak meglátnám még szent templomodat!¹⁰

Jónás nem teljesítette Isten akaratát az első felszólításra, később, a hal gyomrát megjárva jött rá küldetésének fontosságára. Addig azonban félt a küldetésétől, nem merté beteljesíteni. A lírai én ebben sem szeretne Jónásra hasonlítani, az isteni próbától még mindig viszolyog, nem szeretné átélni, amit a próféta átélt.

Sok félelmemet vedd el értük,
Melyek velőimbe befűjnek.

Azt, hogy Jónás félt a küldetésétől az bizonyítja, hogy a történet elején egy apró utalásban a következőt olvashatjuk:

Jónás el is indult, de azért, hogy Tarsisba meneküljön az Úr színe elől.¹¹

A lírai én a harmadik strófa második felében ellent mond Jónás imájának, a próféta ugyanis azt mondja:

Akik mihaszna (bálványokat) szolgálnak, elfordulnak az irgalmasságtól.¹²

Ady pedig:

Mutasd meg, hogy nem vagy keresztyén,
Nem vagy zsidó: rettentő Úr vagy.

Tehát a lírai én elveti azt a felfogást, ami szerint Istent be lehet sorolni bármilyen egyház tanítása mögé, ő nem keresztyén, nem zsidó, így ugyanúgy imádkoznak azok is, akik Allahhoz, Istenhez, Jahvéhoz vagy akár egy bálványhoz imádkoznak. A „rettentő” jelző sem azt jelenti ebben a versszakban, hogy ijesztő, félelmetes, hanem azt, hogy óriási, hatalmas. Ez is tovább színezi az Istenről eddig a ciklusban megalakított képet.

⁹ Jón. 2:4

¹⁰ Jón. 2:5

¹¹ Jón. 1:3

¹² Jón. 1:3

A negyedik versszak arra kéri Istent, hogy védje meg a lírai ént, segítsen rajta. Az úr megsegítette Jónást is.

Leszálltam a föld alatti országba, a régmúlt idők népei közé, de kimentetted a pusztulásból életemet, Uram, én Istenem!¹³

Hasonlóért folyamodik a lírai én is.

Végy engem hátad közepére,
Hogy két gyöngye lábam megálljon,
Hogy a szívem ne verje mellem,
Hogy néha rámszálljon az álom.

Azt szeretné, hogy Isten szabadítsa meg, segítsen rajta, segítsen neki, hogy tudjon erkölcsösen élni. Jónás történetében is megjelenik ez a kép, mivel Jónás a hal gyomrának megjárása után már új erkölccsel és megszabadulva tudott Ninivébe menni.

Az utolsó versszak a lírai én imájának lezárása. A halál élményének megtapasztalása olvasható, festői képekkel illusztrálva; szinte láthatóvá válik, ahogy a „holt csillagok” a versbeli beszélő „arcára hintik” a „fényüket”.

Összefoglalva, ennek a versnek az ihletettségi táptalaja Jónás könyve, Jónás magatartásáról és a konkrét történetről ugyan nem sok említés található, de Jónás imája és a lírai én fohásza egyértelműen párhuzamba hozható; tovább erősítve ezzel Ady prófétai küldetéstudatának bizonyítását.

Az Isten harsonája

A „harsonákról” a *Bibliában* a *Jelenések könyve* ír. Ezt a könyvet János apostol írta, ez az egyetlen prófétai könyv az *Újszövetségben*. Vannak, akik szerint ez a vers a szocialista forradalmi látomás megnyilvánulása, de a *Jelenések könyvével* összevetve és a vers ciklusának többi versét ismerve ezt az elméletet nem támaszthatjuk alá egyértelműen. A vers maga is a prófétai könyvekhez hasonló hangvétellel szól meg; jövőidőben beszél arról, ami eljön, ha Isten harsonája megszólal. Ez a közös pont a versben és a *Jelenések könyvében*.

Egy háborús vagy forradalmi látomással indul a vers, ennek eredményeként mutatkozik meg Isten. Isten azonban nem egyedül jön, hanem harmadmagával, vele jönnek az erő és az öröm árnyai. Tehát Isten szabadítóként jön. Az Apokalipszisben is hasonlóként jelenik meg Isten; Krisztus eljön ítélni élőket és holtakat mikor már mindenféle szörnyűségek megtörténtek a földön, a harsonák megfújásának, a csézők kiöntésének és a pecsétek feltépésének eredményeként.

És az Isten eltöröl minden könnyet az ő szemekről; és a halál nem lesz többé; sem gyász, sem kiáltás, sem fájdalom nem lesz többé.¹⁴

A második és az utolsó versszak azoknak a felsorolása, akik Isten utolsó ítéletekor retteghetnek, mivel bűnös életet élnek, vagy bűnöket követtek el. (Az utolsó

¹³ Jón. 2:7

¹⁴ Jel. 21:4

versszakban megjelenő kép miatt nyer sok értelmezésben a vers – méltatlanul – szocialista felhangot. („Aki csak él mások könnye árán / Rettenetes, rút véggel pusztul.”) Ezek a felsorol bűnösök hasonlóképpen megjelennek a Jelenések könyvében is:

A gyáváknak pedig és hitetleneknek, és *utálatosoknak* és gyilkosoknak, és paráznáknak és bűbajosoknak, és bálványimádóknak és minden hazugoknak, azoknak része a tűzzel és kénkövel égő tóban lesz, a mi a második halál.¹⁵

A harmadik és negyedik versszakban pedig Isten jelenik meg, előbb a parancsait, majd a harsonájának szavait olvashatjuk. Három parancs hangzik el: mindenki éljen, mindenki örüljön és féljen az, aki örömmel telve gyilkol. Az öröm és az élet könnyen megfejtethetőek, mivel Krisztus ítélete után egy tökéletesebb világ következik János szerint:

És ott éjszaka nem lesz; és nem lesz *szükségük* [...]; mert az Úr Isten világosítja meg őket, és országolnak örökkön örökké.¹⁶

Az „öröm-gyilkos” képe pedig a bűnösök felsorolásakor is említésre kerül, mind Ady, mind János művében.

A negyedik versszakban Isten ténylegesen megszólal. Ez rendkívül ritka a költészetben, elvértve jelentkezik, hogy Isten megszólal, akkor is legtöbbször csak más szájából beszélve. Az igazságtétel pillanatából hangzik a szava. Ez Jánosnál is megjelenik, és mintha Ady verse felelet lenne a bibliai szövegre; mintha Ady sorai odaillenének János látomása elé:

»Halottak, élők és eljövendők,
Ím, igazságot teszek én máma.«

És látám a halottakat, nagyokat és kicsinyeket, állani az Isten előtt; és könyvek nyittatának meg, majd egy más könyv nyittaték meg, a mely az életnek könyve; és megítéltetének a halottak azokból, a mik a könyvekbe voltak írva, az ő cselekedeteik szerint.¹⁷

Ebben a versben már konkrétan a prófétai feladatokat vállalja fel a költő. Észlelhető egyfajta fejlődő tendencia a három versben (*Az Úr Illésként elviszi mind...*, *A nagy Cethalhoz*, *Az Isten harsonája*), miszerint az elsőben még csak egyfajta leírást kapunk a próféták közösségéről („Illés-nép”), a másodikban már a próféták nevében imádkozik Istenhez egy jobb sorsért, a harmadikban pedig már prófétai rangban beszél az eljövendőről. A fejlődési tendencia és a közös téma miatt e három vers egyértelműen párhuzamba vonható.

Bibliai utalás nélküli versek

Vannak olyan versek is a ciklusban, amelyekben a bibliai utalások nem jelennek meg. Ezek is teljes értékű és egyedülálló versek, de a téma megjelölése nem engedi a mély elemzésüket, így csak felületesen és bemutató szándékkal kerülnek bemutatás-

¹⁵ Jel. 21:8

¹⁶ Jel. 22:5

¹⁷ Jel. 20:12

ra. A 20. század elején fellépő bizonytalanság és elidegenedés okozta szellemi zűrzavar hű leírói ezek a versek, szép képekkel és virtuóz verstechnikával.

(*A Sion-hegy alatt*) A Sion-hegy Jeruzsálem egy dombja, amin a Salamon-templom állt. Bár a versben nem a konkrét hely a lényeg, de a Sion-hegy vallásos értelemben vett „találkozóhely” lehet Istennel, illetve máig is az, a Síratófal révén.

Isten ebben a versben sokféleképpen megjelenik. Hol „borzolt”, hol „öreg”, „szép” vagy éppen „kegyes”. A sokféle jelző utal arra, hogy Isten valójában megismerhetetlen vagy nehezen meghatározható. A lírai én azért indul nehéz és göröngyös újtárra, hogy meglelje Istent. Az út és az utazás régi toposza az életnek, tehát ez az utalás is többletjelentést nyer, miszerint az élet értelme Isten megtalálása. A Teremtő cselekvéseit is sokféleképpen írja le a költő, sok igével művelteti (például: harangozik, szalad, simogat stb.). A keresett találkozás is megvalósul (a lírai én gyermekkorra és jelenkorra is említésre kerül közben), bár ez a találkozás sikertelen. Sikertelenségének oka, hogy a versben beszélő nem tudja az Úr nevét, illetve elfelejtette. Ez a kép is a bizonytalanságot és Isten meghatározhatatlanságát erősíti. A vers végén egy halotti zsoltár említése is olvasható, de ez a zsoltár, nem valószínű, hogy tényleg egy halotti zsoltár, valójában isten elvesztésének és hiábavaló keresésének zsoltára lehet.

Mint a szarvas kívánczik a folyóvizekre, úgy kívánczik az én lelkem hozzád, ó Isten!¹⁸

Ez a zsoltár a folytatása lehetne a versnek, a zsoltár felemlítése a versben könnyen lehet a negyvenkettedik zsoltárra való utalás, mivel ez egy kedvelt kálvinista templomi ének, amit Ady jól ismerhetett és sokszor énekelhetett.

Ézsaiás próféta könyvében szó van arról, hogy miért kerül eltaszított sorsa az emberiség, ez az ihletője lehet a versnek.

A ti bűneitek választottak el titeket Istenektől, a ti vétkeitek miatt rejtette el orcáját előletek, és nem hallgatott meg!¹⁹

Maga a vers egy képzeletbeli történetet ír le, bibliai utalások nem jelelnek meg benne, sőt még bibliai kifejezések sincsenek. Istent sem a bibliai módon írja le a költő, a korban meghökkenést is kiváltott az a sokféle, Istenre sohasem használt jelző, amit a költő használ. A Isten keresésének megfogalmazója a vers, összetett lélek leírása szerepel benne, de „bibliainak” korántsem nevezhetjük, mivel semmilyen utalás nincs erre.

(*Imádság háború után*) Ez a vers egy összetört ember imája, amiben Istenhez szól, kilátástalan érzésekkel telve. Drámaiság és összezavartság érződik rajta, az ima lényegi kérése, hogy legyen béke Isten és ember között. A cím nem azt jelenti, hogy „egy ima a háborúért”, hanem „egy háború utáni ima”. Az első versszakban a lírai én vallja, hogy a háborúból jön és mindennek vége. Ez a kaotikus érzés és az elvesztettség tükröződik a költő versben beszélő lelki világából is. A megtérés vágya

¹⁸ Zsolt. 42:2

¹⁹ Ézs. 59:2

nagyon erős, bár egy elveszett és összetört világban az ember lelke is elveszetté és összetörté válik.

Bibliai utalás híján eme megrendítően vallásos és erkölcsileg példaadó vers feketé báránya ciklusának. A *Bibliában* számtalanszor megjelenik az, hogy Istent szabadítótul, megmentőtül írják le, de ez egy ősi emberi reflex, ami nemcsak a *Bibliára* jellemző.

(*Egy régi Kálvin-templomban*) Egy régi emlék felidézésével nyit Ady ebben a versben, ami húsz éve történt. Pontosan húsz éve, ennek az a jelentősége, hogy a *Krisztus-kereszt az erdőn* című versében is egy húsz éves, kisgyermekkorai emlékét említi meg. Amikor a lírai én betér abba templomba, ahol gyermekkorában is imádkozott, eszébe jutnak a régi emlékek, érzések. Bibliai utalás lehet a vers refrénje:

Megtöretett a teste,
Megtöretett a teste,
Kiontatott a vére.

Jézus Krisztus az utolsó vacsoráján megköti tanítványainak (így az egész világgal) az új szövetséget. Ekkor arra figyelmeztet, hogy a vére nemsokára kiontatik, és teste megtöretik. A felszólítás is, amit az apostoloknak ad, erre utal vissza:

Mikor pedig evének, vevé Jézus a kenyeret és hálákat adván, megtöré és adá a tanítványoknak, és monda: Vegyétek, egyétek; ez az én testem. És vevén a poharat és hálákat adván, adá azoknak, ezt mondván: Igyatok ebből mindnyájan, mert ez az én vérem, az új szövetségnek vére, amely sokakért kiontatik bűnöknek bocsánatára.²⁰

Ez az esemény valójában több, mint amennyinek tűnik. Mivel Krisztus a testét és a vérét ajánlja fel a tanítványainak (ez egyértelműen egy szkíta hagyomány, a vérszerződés), átvitt értelemben testvérévé fogadja őket, és mivel ő Isten fia, az apostolok és az emberiség is erre a rangra lép. Ezen a képen kívül nincsen utalás bibliai szövegrészletre, egy emlék, egy konkrét élmény leírása olvasható ebben a versben.

(*Szeress engem, Istenem*) Egy újabb ima. Mint azt már tapasztalhattuk, Ady kedvelte ezt a stílust, mivel Istennel való kapcsolatot termet. A mű címe már meg is jelöli a témát, az ima azért szól, hogy Isten szeresse a lírai ént. Egy nagyon enyhe bibliai utalás olvasható az első versszakban.

Istenem földben, fűben, kőben,
Ne bántsuk egymást mostanában

Valójában nem is tartalmazza a *Biblia*, hanem egy apokrif evangélium. Tamás evangéliuma a legismertebb apokrif evangélium nyílt egyházellenessége miatt.

Isten országa bennetek van, nem fából és kőből épült házakban. Hasítsd szét a fát, emeld fel a fücsomót, és én ott leszek, emeld meg a követ és megtalálsz.²¹

²⁰ Mát. 26:26-28

²¹ *Tamás evangéliuma*, 77. rész

Az egyházellenesség jelenik meg ebben az idézetben is. A párhuzam Ady soraival azonban megkérdőjelezhetetlen; főleg, hogy a versben később is megjelenik az egyházellenes hangulat.

Mi, hajh, cudar világot élünk
S kenyértől függ az üdvösségem.

A lírai én úgy látja, hogy az áldozás és az Úrvacsora a megteremtője az üdvösségnek; ellenben nem így érzi, és ez kettősséget szül, meghasonul ennek hirdetőivel, az egyházzal. Tamás evangéliuma viszont nem része a *Bibliának* (pont azok miatt, akiket Tamás bírál művében), így erről a versről többet nem szólunk.